

Vrednote, spol in vrsta šole kot dejavniki odnosa srednješolske mladine do priseljencev

JANEK MUSEK,

ANA KRIŽMAN

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,

Oddelek za psihologijo,

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

e-mail: janek.musek@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Sodobna družba postaja vse mobilnejša in vse bolj multikulturna. Odnos do priseljenih oseb je zato pomemben dejavnik družbene stabilnosti in družbenega sožitja, to pa velja še posebej za mlajše generacije. Na odnos do priseljenih oseb vplivajo številni faktorji, med katerimi je tudi vrednotna usmerjenost. V tej raziskavi sva skušala empirično ugotoviti, kako in v kolikšni meri lahko s pomočjo vrednotnih usmeritev dijakinj in dijakov napovedujemo njihov odnos do priseljenih oseb. Izsledki raziskave so prepričljivo pokazali visoko mero napovedne vrednosti vrednot pri odnosu do priseljencev. Prav tako so pokazali tudi signifikantne učinke spola, vrste šole ter interakcije med spolom in tipom šole. Izsledki imajo poleg teoretičnega tudi praktični pomen. Kažejo namreč na močno podcenjeno vlogo vrednot pri oblikovanju odnosa do priseljenih oseb. Po vsej verjetnosti lahko na ta odnos vplivamo z ustvarjanjem ustreznega vrednotnega sistema bolj kot z drugimi dejavniki. Pomembno je, da se tak vrednotni sistem oblikuje že pri mlajši generaciji, saj so že oblikovane vrednotne orientacije stabilen psihični pojav, ki ga je težko spreminjati.

Ključne besede: vrednote, vrednotna usmerjenost, vrednotni sistem, odnos do tujcev, odnos do priseljencev, ksenofobija

ABSTRACT

VALUES, GENDER AND TYPE OF SCHOOL IN RELATION TO ADOLESCENTS' ATTITUDES TOWARDS IMMIGRANTS

Contemporaneous society is rapidly moving to high mobility and multiculturality. Therefore, the attitudes toward minorities, strangers and immigrants increasingly become important factors of societal stability, especially in the perspective of younger generations. According to our hypothesis, value orientations influence the attitudes toward immigrants or strangers. In the present study, we aimed to investigate to what extent the value orientations of middle-school attendants predict the attitudes toward immigrants. The results yielded very substantial predictive power of value orientations. Additionally, the results showed significant

effects of gender, type of school, and also significant interaction between gender and type of school. Our findings should have both theoretical and practical meaning. In the light of the results we may conclude that the role of values in predicting the relationship toward immigrant population has been rather underestimated in our society (and in the others probably as well). The formation and support of adequate value system in young people could be especially efficient in establishment of a constructive and benign attitude toward strangers, immigrants and minority members. It is important to create relevant value system already in early adolescent generation, having in mind the fact that individual value systems are in process of formation in that age, and become very stable and less flexible later in adulthood.

Key words: alues, value orientation, value system, attitudes, attitudes toward immigrants, xenophobia

Uvod

Za sodobno družbo je značilno stopnjevanje mobilnosti in multikulturalnosti. Zlati v razvitem svetu se pojavlja vedno več priseljenih oseb, pogosto tudi iz okolij, ki se v kulturnem in ekonomskem pogledu močno razlikujejo. V tem procesu Slovenija ni izjema. Odstotek priseljenih oseb je tolikšen, da so odnos do teh oseb, njihova vključenost v okolico in družbo že pomemben dejavnik družbenega sožitja in družbene stabilnosti. Pomembno je torej, da se odnos do priseljenih oseb razvija tako, da bo to prispevalo k družbeni stabilnosti in družbenemu sožitju.

Z naše perspektive so pomembna zlasti stališča in stereotipi, ki se oblikujejo v odnosu med skupinami, še posebno pa, ko gre za odnos med večinskim prebivalstvom in priseljenci. Veliko raziskav kaže, da se pri večinskem prebivalstvu pojavljajo stereotipi v odnosu do manjšinskih skupin, med njimi tudi do priseljenega prebivalstva, ki v nekaterih okoljih predstavlja pomemben ali celo najpomembnejši delež prebivalstva zunaj večinskega "domačega" kroga. Med takšna okolja sodi tudi Slovenija. Oblikovanje odnosov do priseljencev poteka po znanih socialno psiholoških zakonitostih, na katere opozarjajo teorija socialne identitete (Brown, 2000; Tajfel, 1982), paradigma minimalne skupine (Tajfel in sod., 1971) in teorija socialnih reprezentacij (Moscovici, 1988, 2000). Veliko raziskovalcev se je lotevalo vprašanja, kako se v medskupinski interakciji oblikujejo medskupinski odnosi in medskupinski stereotipi in skušalo analizirati dejavnike, ki obvladujejo dinamiko odnosov med referenčno in nereferenčnimi skupinami, večinskimi in manjšinskimi skupinami (o teh raziskavah pregledno Brown, 1995, 1998, 2000b; Brown in sod., 1986; Tajfel, 1969, 1978, 1982; Turner, 1981).

Veliko dejavnikov vpliva na odnos do tujcev in priseljencev. Med temi dejavniki so posebno pomembna stališča in prepričanja, ki jih oblikujemo v odnosu do pripadnikov drugih skupin. Veliko raziskav se je ukvarjalo s proučevanjem vpliva stališč, prepričanj in še zlasti predsodkov ter stereotipov na odnos do nereferenčnih skupin in posameznikov, ki jim pripadajo (pregledno o tem Bodenhausen, 1988; Dovidio, Evans in Tyler, 1986; Higgins in Bargh, 1987; Musek, 1993, 1997; Wyer, 1988). Predsodki in druga neustrezna stališča ter prepričanja pogosto vodijo k pristranemu sprejemanju in obdelovanju osebnih in socialnih informacij (Greenberg in Pyszczynski, 1985; Hamilton in Trolier, 1986; O'Sullivan in Durso, 1984; Wyer, 1988). Pri tem delujejo različni psihološki mehanizmi (Musek, 1997), med drugim npr. iluzorne korelacije (Hamilton in Gifford, 1976; Schaller in Mass, 1989), iluzorne predstave o homogenosti nereferenčnih

skupin ("outgroup homogeneity", Linville in sod., 1989; Quattrone, 1986). Raziskovalci so poročali tudi o možnostih in uspehih spoprijemanja s predsodki in neustreznimi stališči (Berk, 1989; Hacker, 1983; Pettigrew, 1981). V soočanju z izzivi multikulture in globalizacijske perspektive, je raziskovanje teh dejavnikov videti še pomembnejše (Finchilescu, 1988; Gaertner in sod., 1989).

Pomemben dejavnik, ki spodbuja oblikovanje stereotipov in negativnega odnosa do priseljencev, je ekonomska tekmovalnost. Čeprav se priseljenci zaposlujejo po pravilu na nižje vrednotenih delovnih mestih, jih večinsko prebivalstvo zaznava kot konkurente za domačo delovno silo (Križman, 2002, str. 35). Esses, Dovidio, Jackson in Armstrong (2001) ugotavljajo, da večinsko prebivalstvo jemlje priseljence kot vsiljivce oziroma konkurenco in pri tem pogosto zagovarja misel, da "več kot bodo dobili priseljenci, manj bo ostalo za nas". Močnejše kot je to prepričanje, močnejši so negativni predsodki do priseljencev.

Prav gotovo pa predsodki in stereotipi niso edine psihosocialne spremenljivke, ki so pomembne pri oblikovanju odnosa do tujcev in priseljencev. Kar presenetljivo malo so se raziskovalci spraševali, koliko je odnos do tujcev in priseljencev odvisen od še temeljnejših prepričanj in pojmovanj, npr. od vrednot in vrednotnih usmeritev. Naše raziskave so prepričljivo pokazale, da so vrednote pomemben dejavnik mnogih naravnanih in usmeritev, ki so pomembne v našem življenju, npr. verskih, političnih, izobraževalnih, kariernih idr. (Musek, 2000). Upravičeno se lahko vprašamo, če niso prav vrednote kot temeljne življenjske orientacije, torej življenjska vodila (Musek, 1993, 2000; Schwartz, 1992; Schwartz in Bilsky, 1987), dejavnik, ki lahko oblikuje večjo ali manjšo pripravljenost, da bomo podlegli raznim stereotipom in predsodkom. Pričakujemo npr. lahko, da bo oseba z vrednotnim sistemom, v katerem so na visokem mestu demokratične societalne vrednote (strpnost, enakopravnost, svoboda, sožitje...), le težko pristala na predsodke do tujcev, manjšinskih skupin, drugih etničnih in rasnih skupin.

Logična je torej hipoteza, da so vrednotne usmeritve dejavnik, ki je v pomembni zvezi z odnosom do tujcev in do priseljenih oseb. Ker so vrednote psihični pojav, ki se oblikuje in začneja stabilizirati v obdobju mladostništva, se zdi pomembno proučiti, kak vpliv imajo vrednotne usmeritve na odnos do priseljenih oseb prav v tem obdobju. Mladostniki, ki npr. v srednji šoli oblikujejo odnos do priseljenih oseb, so namreč generacija, ki bo postala nosilec tega odnosa v prihodnosti.

Na podlagi teh razmišljanj sva se odločila za empirično raziskavo povezav med vrednotami in vrednotnimi usmeritvami na eni strani, ter odnosom do priseljencev na drugi strani in sicer pri mladostnikih, ki končujejo srednješolsko obdobje. Raziskava naj bi v prvi vrsti pojasnila napovedno vrednost vrednotnih usmeritev na odnos do priseljenih oseb, poleg tega pa naj bi razjasnila tudi morebitne vplive spola in vrste šole na odnos med vrednotno usmerjenostjo ter stališči do priseljencev.

Metoda

Udeleženci

V raziskavo je bilo vključenih 211 dijakov četrtil letnikov srednjih šol, od tega 101 fant in 110 deklet. 109 (75 deklet in 34 fantov) je obiskovalo gimnazijski program izobraževanja, 102 (67 fantov in 35 deklet) pa je obiskovalo različne štiriletne tehnične ali tehnično izobraževalne programe. Starost udeležencev je v razponu od 17 do 20 let s povprečjem 18,25 in standardnim odklonom 0,52. Povprečna starost gimnazijcev je bila 18,17 let (SD = 0,44), povprečna starost dijakov/inj srednjih tehničnih šol pa 18,33 (SD = 0,59).

Aparat

Lestvica vrednot

V raziskavi smo uporabili Muskovo lestvico vrednot (MLV, natančnejši opis v Musek, 2000, str. 30-40). Lestvica zajema 54 posameznih vrednot, ki se ocenjujejo glede na osebno vrednost oziroma pomembnost in sicer z vrednostmi od 1 do 100. Lestvica MLV vključuje tudi ti. sidrno vrednoto (spoznavanje samega sebe), katere vrednost je že vnaprej določena (50). Ocenjevanje poteka po ustreznem navodilu, ki se lahko poda tudi v modificirani skrajšani obliki, če gre za bolj izobražene osebe.

Lestvica je prirejena tako, da je mogoče poleg vrednosti posameznih vrednot vrednotiti tudi generalnejše kategorije vrednot. Njihove vrednosti dobimo, če izračunamo povprečja za vrednote, ki določajo te generalne kategorije. In sicer gre za 11 vrednotnih kategorij srednjega obsega (vrednotne usmeritve: čutna, varnostna, statusna, patriotska, societalna (demokratska), socialna, tradicionalna, kulturna, spoznavna, aktualizacijska, verska), za 4 vrednotne kategorije večjega obsega ali vrednotne tipe (hedonski, potnenčni, moralni in izpolnitveni tip vrednot) in za 2 vrednotni kategoriji največjega obsega (dionizična in apolonska velekategorija). Tako lahko pri posamezniku poleg ocen posameznih vrednot, dobimo tudi vrednosti za generalnejše kategorije vrednot. Lestvica MLV je zanesljiv in veljaven merski instrument, vsaj kar zadeva njeno notranjo konsistentnost (Cronbachov alfa koeficient zanesljivosti znaša 0,94). Faktorske dimenzije MLV se ujemajo s faktorskimi dimenzijami Schwartzove lestvice vrednot in drugih vrednotnih lestvic (Musek, 2000).

Stališčna lestvica za merjenje strpnosti v odnosu do tujcev/priseljencev

Za merjenje strpnosti oziroma nestrpnosti v odnosu do tujcev in priseljencev je bila izdelana stališčna lestvica Likertovega tipa (Križman, 2002). Lestvico je sestavljalo prvotno 39 postavk, ki jih posamezniki ocenjujejo z ocenami od 1 do 5 glede na to, v kolikšni meri se strinjajo s posamezno postavko (1 – sploh se ne strinjam, 2 – v glavnem se ne strinjam, 3 – ne morem se odločiti, 4 – v glavnem se strinjam, 5 – popolnoma se strinjam). Postavke lestvice so bile oblikovane tako, da je približno polovica postavk formulirana tako, da pomeni višja ocena pozitivnejše stališče do priseljencev, nižja pa nižje, pri ostalih postavkah pa je ravno obratno.

Koeficient zanesljivosti lestvice, Cronbachov alfa koeficient znaša 0,94. Na podlagi analize postavk smo izločili 10 postavk, katerih zanesljivost je še vedno visoka, namreč 0,92. Gre za postavke št. 4, 5, 9, 11, 13, 21, 25, 28, 33 in 36 iz prvotne, daljše lestvice. Odgovori na vprašanja od stopnje 1 do stopnje 5 se točkujejo od 1 do 5 tako, da dobijo višjo vrednost odgovori, ki pomenijo večje strinjanje s trditvijo, ki pomeni pozitiven odnos do priseljencev. Čim višja je točkovna vrednost, tem bolj je pozitiven odnos do priseljencev (večja je strpnost v odnosu do priseljencev). Končna mera strpnosti v odnosu do priseljencev je sumarna točkovna vrednost vseh 10 postavk. Pri obdelavi rezultatov smo upoštevali skrajšano lestvico. Korelacija med skrajšano in daljšo lestvico je 0,93.

Oblikovanje raziskave

Empirično raziskavo smo oblikovali kot kombinacijo korelacijskega, eksperimentalnega in multivariatnega raziskovanja. V okviru korelacijskega raziskovanja smo preverjali soodvisnost med vrednotnimi usmeritvami in odnosom do priseljencev ter

ugotavljali napovedno vrednost vrednotnih usmeritev za odnos do priseljencev. Eksperimentalni del raziskovanja smo oblikovali kot dvofaktorski eksperiment, v katerega smo vključili faktor spola in vrste šole (spol x vrsta šole), s čimer smo preverjali vpliv spola, vrste šole in njune interakcije na odnos do priseljencev. V okviru multivariatnega raziskovanja smo preverjali prispevek latentnih diskriminantnih dimenzij vrednotne usmerjenosti in odnosa do priseljencev k razlikovanju skupin glede na spol in vrsto šole.

Postopek

Udeleženci so najprej odgovarjali na stališčno lestvico strpnosti v odnosu do priseljencev, nato pa še na lestvico vrednot MLV. Odgovori na oba instrumenta so bili nato zbrani in urejeni ter obdelani z ustreznimi statističnimi metodami s pomočjo programskega paketa SPSS 11.0.

Rezultati in diskusija

Raziskovalne rezultate lahko razdelimo v nekaj delov. V prvem delu so bile opravljene korelacijske in regresijske analize, ki kažejo učinkovitost vrednot oziroma vrednotnih usmeritev pri napovedovanju odnosa do priseljencev. Drugi del zajema dvosmerno analizo variance, s katero ugotavljamo vpliv spola in vrste šole na odnos do priseljencev, pa tudi analizo kovariance, s katero smo skušali ugotoviti, kolikšen vpliv na odnos do priseljencev ohranita spol in vrsta šole, če parcializiramo (kontroliramo) vpliv vrednotne usmerjenosti. Zadnji del rezultatov obsega diskriminantne analize, s katerimi ugotavljamo, koliko prispevajo latentne dimenzije spremenljivk vrednotne usmerjenosti in odnosa do priseljencev k pojasnjevanju razlik med skupinami srednješolske mladine, definiranimi glede na spol in vrsto šole.

Korelacije med vrednotami, spolom, vrsto šole in odnosom do priseljencev

Na začetku si oglejmo korelacije med vrednotami in odnosom do priseljencev. Preglednica 1 prikazuje statistično signifikantne korelacije s stopnjo pozitivnega odnosa do priseljencev za posamezne vrednote in za vrednotne kategorije. Kot vidimo, kar 25 vrednot pomembno korelira z odnosom do priseljencev, a korelacije so večinoma nizke. Nekatere izmed korelacij pa so vendar substancialne, krepko najvišja pa je negativna korelacija z vrednoto ljubezen do domovine (-0,512). Med vrednotami, ki najbolj negativno korelirajo z odnosom do priseljencev, so poleg ljubezni do domovine še dobra hrana in pijača ter udobno življenje, torej gre pri njih za nekako zmes patriotizma in čutnih oziroma hedonskih vrednot. Na drugi strani so demokratske oziroma societalne vrednote kot enakost med ljudmi in enakopravnost med narodi v pozitivni korelaciji z odnosom do priseljencev. Na ravni vrednotnih kategorij srednjega obsega so v pozitivni korelaciji z odnosom do priseljencev demokratične vrednote, v negativni pa predvsem patriotske, statusne in čutne vrednote. Med najbolj generalnimi kategorijami vrednot so v negativni korelaciji z odnosom do priseljencev potence in hedonske, torej dionizične vrednote. In če najdemo pomembne korelacije z odnosom do priseljencev pri celi vrsti vrednot in vrednotnih usmeritev, se moramo logično vprašati, kakšne njihove skupne, multiple povezave z odnosom do priseljencev. To vprašanje nas seveda vodi k možnostim, ki nam jih dajejo regresijske analize.

Preglednica 1

Korelacije pomembnosti posameznih vrednot in vrednotnih kategorij s stopnjo pozitivnega odnosa do priseljencev

Vrednote	r
POSAMEZNE VREDNOTE	
enakost med ljudmi	,345**
enakopravnost med narodi	,311**
sožitje in sloga med ljudmi	,185**
mir na svetu	,145*
prostost in gibanje	-,139*
vera v boga	-,141*
družabnost	-,142*
mir in počitek	-,158*
red in disciplina	-,172*
veselje in zabava	-,190**
ustvarjalni dosečki	-,192**
politična uspešnost	-,193**
dolgo življenje	-,201**
prosti čas	-,206**
slava in občudovanje	-,206**
prekašanje in preseganje drugih	-,226**
dobri spolni odnosi	-,231**
uspeh v poklicu	-,232**
moč in vplivnost	-,261**
napredek človeštva	-,262**
denar in imetje	-,284**
ugled v družbi	-,291**
udobno življenje	-,311**
dobra hrana in pijača	-,363**
ljubezen do domovine	-,512**
VREDNOTNE KATEGORIJE	
SREDNJEGA OBSEGA	
demokratske	,327**
religiozne	-,141*
varnostne	-,166*
aktualizacijske	-,172*
čutne	-,241**
statusne	-,303**
patriotske	-,337**
VREDNOTNE KATEGORIJE	
VEČJEGA OBSEGA	
potenčne	-,371**
hedonske	-,325**
VREDNOTNE KATEGORIJE	
NAJVEČJEGA OBSEGA	
dionizične	-,335**

* Korelacija pomembna na ravni 0.05.

** Korelacija pomembna na ravni 0.01.

Ker gre pri spolu in vrsti šole za nominalni, vendar dihotomni spremenljivki (ženske, moški in strokovna šola, gimnazija), lahko tudi v teh dveh primerih izračunamo korelacijo z odnosom do priseljencev. Spol korelira z odnosom do priseljencev 0,351 ($p < 0,001$), vrsta šole pa 0,319 ($p < 0,001$). To torej pomeni, da imajo bolj pozitiven odnos do priseljencev ženske, kar zadeva spol in dijaki ter dijakinje gimnazij, kar zadeva vrsto šole.

Regresijske analize: vrednote kot napovedovalci odnosa do priseljencev

Lahko s pomočjo informacije o vrednotnih usmeritvah napovedujemo odnos do priseljencev? Da bi to ugotovili, smo opravili regresijsko analizo, kjer smo izračunali prediktivno vrednost 54 vrednot MLV glede na odvisno (kriterijsko) spremenljivko odnos do priseljencev. Odvisno spremenljivko smo merili s skupno točkovno vrednostjo uporabljenega vprašalnika za merjenje odnosa do priseljencev. Rezultati regresijske analize so bili presenetljivi takoj na začetku. Multipla korelacija med 54 neodvisnimi spremenljivkami in odvisno spremenljivko je kar 0,775. Njen kvadrat je 0,600 – to pomeni kar 60 odstotkov skupnega izvora variance vrednot in odnosa do priseljencev. Z vrednotno usmeritvijo lahko pojasnimo 60 odstotkov variabilnosti v odnosu do priseljencev. Vrednote so torej izjemno pomemben prediktor odnosa do priseljencev.

Vsekakor pa niso vse vrednote enako dobri prediktorji. Preglednica 2 kaže rezultate regresijske analize po korakih (hierarhične regresijske analize), s katero smo izločili med odvisnimi spremenljivkami tiste vrednote, ki imajo največ prediktivne moči. Kot vidimo, so med vrednotami najmočnejši prediktorji ljubezen do domovine, enakost med ljudmi, dobra hrana in pijača, zvestoba ter enakopravnost med narodi. Teh pet vrednot pojasnjuje skupaj kar okrog 45 odstotkov celotne variance odnosa do priseljencev ($R = 0,673$; $R^2 = 0,453$), vsekakor bistveno več, kot vse ostale skupaj. Še več, samo vrednota ljubezen do domovine korelira z odnosom do priseljencev 0,512, kot smo že omenili, in pojasni okrog 26 odstotkov njegove variance, dve vrednoti, ljubezen do domovine in enakost med ljudmi pa sami pojasnita že več variance v odnosu do priseljencev kot ostale odvisne spremenljivke skupaj.

Preglednica 2

Sumarni pregled rezultatov multiple regresije 54 vrednot na odnos do priseljencev (hierarhična regresijska analiza po korakih)

Model	R	kvadratni R	prilagojeni kvadratni R	Standardna napaka
1	,512 ^a	,263	,259	8,0176
2	,612 ^b	,374	,368	7,4023
3	,649 ^c	,421	,413	7,1387
4	,663 ^d	,440	,429	7,0409
5	,673 ^e	,453	,439	6,9740

a Prediktorji: (konstanta), ljubezen do domovine

b Prediktorji: (konstanta), ljubezen do domovine, enakost med ljudmi

c Prediktorji: (konstanta), ljubezen do domovine, enakost med ljudmi, dobra hrana in pijača

d Prediktorji: (konstanta), ljubezen do domovine, enakost med ljudmi, dobra hrana in pijača, zvestoba

e Prediktorji: (konstanta), ljubezen do domovine, enakost med ljudmi, dobra hrana in pijača, zvestoba, enakopravnost med narodi

Preglednica 3 prikazuje regresijske koeficiente, ki so bili dobljeni pri vseh petih uporabljenih modelih postopne regresijske analize. Kot vidimo, so beta koeficienti (standardni parcialni regresijski koeficienti), ki služijo kot izhodišča za čim bolj natančno napoved kriterijske spremenljivke v regresijskih enačbah, statistično signifikantni vsaj na ravni 0,05, pri treh najmočnejših prediktorskih spremenljivkah pa so veliko pod ravni 0,001. Pri vsem tem je zanimivo, da obe najpomembnejši prediktorski spremenljivki korelirata z odnosom do priseljencev v nasprotnih smereh. Ljubezni do domovine korelira z odnosom do priseljencev negativno, enakost med ljudmi pa pozitivno.

Preglednica 3

Regresijski koeficienti posameznih vrednot pri petih modelih uporabljene regresijske analize^a

		Nestandardi- zirani koeficienti	Standardi- zirani koeficienti	t	p
Model		B	standardna beta napaka		
1	(konstanta)	39,524	1,493	26,481	,000
	ljubezen do domovine	-1,825	,212	-,512	-,8,628 ,000
2	(konstanta)	27,742	2,373	11,691	,000
	ljubezen do domovine	-1,801	,195	-,506	-,9,221 ,000
	enakost med ljudmi	1,495	,245	,335	6,099 ,000
3	(konstanta)	33,333	2,667	12,497	,000
	ljubezen do domovine	-1,528	,200	-,429	-,7,638 ,000
	enakost med ljudmi	1,529	,237	,342	6,466 ,000
	dobra hrana in pijača	-1,035	,254	-,229	-,4,080 ,000
4	(konstanta)	39,235	3,471	11,302	,000
	ljubezen do domovine	-1,451	,199	-,407	-,7,274 ,000
	enakost med ljudmi	1,637	,237	,366	6,911 ,000
	dobra hrana in pijača	-1,087	,251	-,241	-,4,329 ,000
	zvestoba	-,767	,294	-,139	-,2,606 ,010
5	(konstanta)	38,496	3,454	11,144	,000
	ljubezen do domovine	-1,426	,198	-,400	-,7,209 ,000
	enakost med ljudmi	1,182	,311	,265	3,799 ,000
	dobra hrana in pijača	-1,113	,249	-,246	-,4,470 ,000
	zvestoba	-,832	,293	-,151	-,2,839 ,005
	enakopravnost med narodi	,635	,285	,156	2,229 ,027

a Odvisna spremenljivka: Odnos do priseljencev (vsota točk na vprašalniku Odnosa do priseljencev)

Vprašanje je, koliko lahko pri napovedovanju pridobimo ali izgubimo, če namesto posameznih vrednot upoštevamo strnjene vrednotne kategorije višjega reda. Multipla korelacija 11 vrednotnih kategorij z odnosom do priseljencev znaša 0,616, kar pomeni 38 odstotkov skupne variance ($R^2 = 0,380$) med prediktorji in odvisno spremenljivko. Toda levji delež napovedne moči imajo patriotske in demokratske vrednote ($R = 0,550$; $R^2 = 0,303$), če dodamo še varnostne vrednote, se napovedni delež še signifikantno

poveča ($R = 0,583$; $R^2 = 0,340$), potlej pa se ne povečuje več. Preglednica 4 prikazuje sumarne rezultate multiple regresije kategorij srednjega obsega (analiza po korakih), preglednica 5 pa prikazuje regresijske koeficiente pri modelih analize, ki smo jih uporabili pri vrednotnih kategorijah srednjega obsega.

Preglednica 4

Sumarni pregled rezultatov multiple regresije vrednotnih kategorij srednjega obsega na odnos do priseljencev (regresijska analiza po korakih)

Model	R	kvadratni R	prilagojeni kvadratni R	Standardna napaka
1	,337 ^a	,113	,109	8,7920
2	,550 ^b	,303	,296	7,8140
3	,583 ^c	,340	,331	7,6201

a Prediktorji: (konstanta), patriotske

b Prediktorji: (konstanta), patriotske, demokratske

c Prediktorji: (konstanta), patriotske, demokratske, varnostne

Preglednica 5

Regresijski koeficienti vrednotnih kategorij srednjega obsega pri petih modelih uporabljenih regresijske analize^a

Model		Nestandardizirani koeficienti	Standardizirani koeficienti	t	p
		B	standardna napaka	beta	
1	(konstanta)	38,194	2,145		,000
	patriotske	-1,601	,310	-,337	,000
2	(konstanta)	19,572	3,124		,000
	patriotske	-2,188	,286	-,460	,000
	demokratske	2,789	,371	,453	,000
3	(konstanta)	30,588	4,432		,000
	patriotske	-1,933	,289	-,406	,000
	demokratske	3,164	,378	,514	,000
	varnostne	-1,785	,521	-,214	,001

a Odvisna spremenljivka: Odnos do priseljencev (vsota točk na vprašalniku Odnosa do priseljencev)

Kot vidimo iz rezultatov, lahko pravzaprav na podlagi samo dveh vrednot (lju-bezen do domovine in enakost med ljudmi) napovemo odnos do priseljencev skoraj enako uspešno kot z vsemi vrednotnimi kategorijami srednjega obsega in uspešneje kot s katerokoli kombinacijo manjšega števila teh kategorij. Res pa je, da lahko npr. z dvema kategorijama srednjega obsega (patriotske in demokratske vrednote) pojasnimo polovico tiste variance v odnosu do priseljencev, ki bi jo sicer pojasnjevalo 54 posameznih vrednot. Vse to je posledica dejstva, da imajo nekatere posamezne vrednote bistveno

močnejši vpliv na odnos do priseljencev kot druge (to velja seveda zlasti za ljubezen do domovine in enakost med ljudmi). Pri kategorijah višjega reda, ki vključujejo te vrednote (patriotske in demokratske vrednote) se ta vpliv nekoliko zmanjša zaradi vključenosti drugih vrednot, ki so bistveno manj povezane z odnosom do priseljencev, pri kategorijah, ki ne vključujejo omenjenih vrednot, pa je ta povezanost seveda mnogo šibkejša.

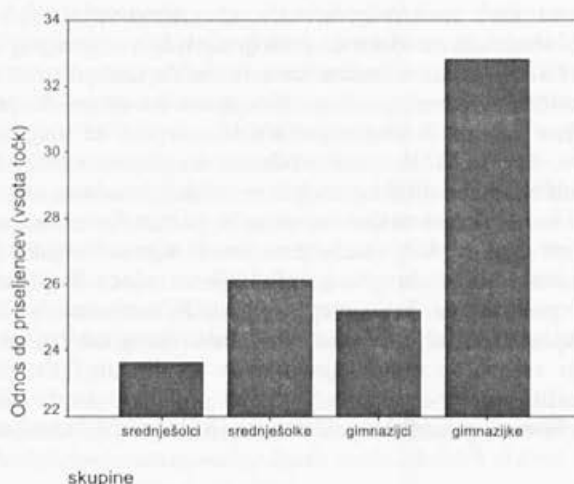
Pri kategorijah višjega in najvišjega reda je multipla korelacija z odnosom do priseljencev 0,393 v prvem primeru in 0,345 v drugem. Očitno je torej, da so ustrezne kombinacije posameznih vrednot najboljše izhodišče za predikcijo odnosa do priseljencev (glej preglednici 2 in 3). Ljubezen do domovine po svoji prediktorski moči izstopa, sledijo pa ji enakost med ljudmi, dobra hrana in pijaca, zvestoba ter enakopravnost med narodi.

Zanimivo je vprašanje, koliko se napovedna moč poveča, če v sklop prediktorjev odnosa do priseljencev poleg vrednot vključimo tudi drugi dve spremenljivki, ki nas zanimata, namreč spol in vrsto šole. Regresijske analize v tem primeru pokažejo, da po pomembnosti izstopi sedem spremenljivk: ljubezen do domovine, enakost med ljudmi, dobra hrana in pijaca, vrsta šole, zvestoba, enakopravnost med narodi, lepota. Multipla korelacija tega niza spremenljivk je 0,704 in pomeni, da je kar 0,495 odstotkov variance v odnosu do priseljencev moč pojasniti z učinkom omenjenih sedmih spremenljivk. To je nekaj več, kot če upoštevamo v prediktorskem modelu samo vrednote. Podobno lahko ugotovimo, da se z vključitvijo vrste šole in spola za malenkost poveča tudi prediktorska vrednost celotne baterije vrednot in sicer znaša multipla korelacija vseh vrednot, spola in vrste šole z odnosom do priseljencev 0,793 (R vseh vrednot je, kot smo videli, 0,775), ustreza kvadratna vrednost pa 0,629 (pri vrednotah 0,600).

Vrsta šole se torej vključi med najpomembnejše prediktorje, spol pa ne, čeprav je spol, kot smo ugotovili, sam po sebi v višji korelaciji z odnosom do priseljencev. Razlog, da se v regresijski analizi ni pojavil, je po vsej verjetnosti v dejstvu, da je njegova korelacija z odnosom do priseljencev v večji meri posredovana prek vrednot (torej "zgrajena" na korelacijah spola z vrednotami), kot to velja za vrsto šole. Nasploh torej vidimo, da je v primerjavi z vrednotami napovedna vrednost vrste šole in spola na odnos do priseljencev nižja, še vedno pa statistično signifikantna.

Dvosmerna analiza variance in analiza kovariance: vpliv šole in spola na odnos do priseljencev

V raziskavi smo zajeli dijake obeh spolov na dveh vrstah šol, gimnazije in strokovne srednje šole. Razumljivo je, da nas zanima, ali se odnos do priseljencev razlikuje pri dijakih in dijakinjah obeh vrst šol. O povezavah med spolom, vrsto šole in odnosom do priseljencev smo sicer že nekaj spregovorili pri korelacijskih in regresijskih analizah, zdaj pa si bomo te povezave ogledali bolj natančno. Vpliv obeh neodvisnih spremenljivk na odnos do priseljencev smo preverjali z dvosmerno analizo variance oblikovano kot medsubjektni dizajn 2 (spol: dijakinje, dijaki) x 2 (vrsta šole: gimnazija, strokovna srednja šola).

Slika 1. Aritmetične sredine točkovnih vrednosti Odnosa do priseljencev pri dijakih in dijakinjah srednje šole (srednješolci in srednješolke) ter gimnazije (gimnazijci, gimnazijke).

Slika 1 prikazuje aritmetične sredine, dobljene z vprašalnikom Odnos do priseljencev pri dijakih in dijakinjah obeh šol. Rezultati analize variance kažejo, da so razlike pomembne tako glede na vrsto šole, kot glede na spol (preglednica 6). Kar zadeva šolo, je v gimnaziji pozitivnejši odnos do priseljencev kot na strokovni šoli. Očitno je tudi, da imajo dijakinje obeh šol pozitivnejši odnos kot dijaki. Pomembna pa je tudi interakcija med spolom in vrsto šole. Razlika med spoloma je namreč bistveno večja na gimnaziji kot na strokovni šoli. Gimnazijke močno izstopajo po svojem pozitivnem odnosu, medtem ko se gimnazijci ne razlikujejo bistveno od dijakinj in dijakov strokovne šole.

Preglednica 6

Vpliv spola in vrste šole na odnos do priseljencev: rezultati dvosmerne analize variance.

Izvor	Vsota kvadratov	df	Srednji kvadrat	F	p.
Intercept	134611,770	1	134611,770	1875,740	,000
SPOL	1185,028	1	1185,028	16,513	,000
ŠOLA	786,094	1	786,094	10,954	,001
SPOL * ŠOLA	309,255	1	309,255	4,309	,039
Napaka	14855,274	207	71,765		
Vsota	178477,000	211			

Potem ko smo ugotovili, da vrednotne usmeritve korelirajo z odnosom do priseljencev, se lahko vprašamo, ali so morda prav te usmeritve lahko moderator pravkar ugotovljenega vpliva spola in vrste šole na odnos do priseljencev. Je torej mogoče, da prihaja do razlike med spoloma in vrsto šole zaradi razlik v vrednotnih usmeritvah in ne zaradi čistega vpliva spola in vrste šole? To lahko npr. ugotovimo z analizo kovariance, tako da vzamemo kot kovariati (kontrolni spremenljivki) kategoriji patriotskih in demokratičnih vrednot, za kateri vemo, da daleč najmočneje predciirata odnos do pri-

seljencev. Bo potem, ko z analizo kovariance odtegnemo vpliv teh kategorij vrednot, ostal vpliv spola in vrste šole na odnos do priseljencev, še vedno signifikanten?

Preglednica 7 kaže rezultate analize kovariance: če kontroliramo kovarianco patriotskih in demokratičnih vrednot, postane vpliv spola na odnos do priseljencev nepomemben, vpliv vrste šole pa ostane signifikanten, čeprav se njegova signifikantnost zmanjša. Domneva, da prihaja do razlik v odnosu do priseljencev med spoloma zaradi različnih vrednotnih orientacij dijakinj in dijakov, se je izkazala za umestno. Očitno je ta razlika posledica večje demokratične in manjše patriotske usmerjenosti dijakinj in obratne usmerjenosti dijakov. Verjetno je prav zaradi tega tudi učinek interakcije postal nepomemben. Zanimivo pa je, da ostane vpliv šole na odnos do priseljencev še vedno signifikanten, kar pomeni, da ima poleg vrednotnih usmeritev še druge pomembne izvore. Je morda splošno vzdušje na strokovnih šolah manj naklonjeno priseljencem ne glede na siceršnjo vrednotno orientacijo dijakov in dijakinj? Pri drugih vrednotnih kategorijah se signifikantni kovariančni učinki niso pojavili, tako da lahko moderatorsko vlogo vrednot v glavnem prisodimo patriotskim in demokratičnim (societalnim) vrednotam.

Preglednica 7

Vpliv spola in vrste šole na odnos do priseljencev ob kontroliranem vplivu patriotskih in demokratičnih vrednot: rezultati analize kovariance.

Izvor	Vsota kvadratov	df	Srednji kvadrat	F	p
Intercept	1755,031	1	1755,031	30,994	,000
patriotske vrednote	1930,405	1	1930,405	34,091	,000
demokratične vrednote	2271,008	1	2271,008	40,106	,000
SPOL	92,094	1	92,094	1,626	,204
ŠOLA	628,964	1	628,964	11,107	,001
SPOL * ŠOLA	64,706	1	64,706	1,143	,286
Napaka	11608,199	205	56,625		
Vsota	178477,000	211			

Diskriminantna analiza: odnos do priseljencev in vrednotne usmeritve kot diskriminativne spremenljivke glede na spol in vrsto šole

Vpliv spola, vrste šole in vrednotne usmerjenosti na odnos do priseljencev lahko analiziramo tudi s pomočjo diskriminantne analize. Z diskriminantno analizo lahko ugotovimo, kakšen pomen imajo določene spremenljivke za razlikovanje med različnimi skupinami oseb. Diskriminantna analiza nam izračuna vrednosti latentnih spremenljivk (diskriminantnih funkcij), ki pojasnjujejo metrični prostor, v katerem niz določenih manifestnih spremenljivk prispeva k razlikovanju relevantnih skupin. V našem primeru so to skupine, ki smo jih definirali na podlagi pripadnosti spolu in vrste šole. Gre za štiri skupine: dijaki srednje strokovne šole (v nadaljevanju srednješolci), dijakinje srednje strokovne šole (srednješolke), dijaki gimnazije (gimnazijci), dijakinje gimnazije (gimnazijke).

Niz manifestnih spremenljivk pa predstavljajo vrednote in postavke vprašalnika, s katerim smo merili odnos do priseljencev. V diskriminantnih analizah smo uporabili metodo postopnega vključevanja najbolj diskriminativnih spremenljivk (metoda korak za korakom).

Z diskriminantno analizo torej v našem primeru ugotavljamo, kolikšen delež prispevajo latentne dimenzije (diskriminantne funkcije) izračunane iz manifestnih (vrednote in

postavke odnosa do priseljencev) k temu, da se skupine oseb, definirane po spolu in vrsti šole (gimnazijke, gimnazijci, dijakinje in dijaki strokovne srednje šole) razlikujejo med seboj. Ker gre za štiri skupine, je diskriminantna analiza izločila tri diskriminantne funkcije, od katerih sta prvi dve statistično signifikantni na ravni $p < 0,001$ in tretja na ravni $p = 0,022$. Prva pojasnjuje 57,6%, druga 34,3% in tretja 8,1% diskriminativne variance. Kanonična korelacija izločenih diskriminantnih funkcij je 0,576 in njena kvadratna vrednost 0,332 pomeni proporc celotne variabilnosti spremenljivk, ki jo lahko pojasnimo z razlikami med skupinami (torej z razlikami med spoloma in vrsto šole). Z metodo analize po korakih smo na podlagi ustreznih kriterijev izločanja diskriminativno manj pomembnih spremenljivk obdržali sedem spremenljivk, ki največ prispevajo k razlikovanju med skupinami. Preglednica 8 prikazuje vključevanje teh spremenljivk v model po stopnjah od 1 do 7 ter ustrezne vrednosti tolerance, F vrednosti in vrednosti Wilksovega koeficienta lambda.

Preglednica 8

Spremenljivke (vrednote in postavke vprašalnika Odnosa do priseljencev), vključene v zaporedne modele diskriminantne analize štirih srednješolskih skupin.

Stopnja		Toleranca	F	Wilksov Lambda
1	slo - samo Slovenci*	1,000	15,718	
2	slo - samo Slovenci	,971	17,475	,885
	poštenost	,971	10,621	,814
3	slo - samo Slovenci	,898	15,749	,796
	poštenost	,900	7,761	,721
	enakopravnost med narodi	,880	6,145	,705
4	slo - samo Slovenci	,869	10,339	,692
	poštenost	,837	5,522	,649
	enakopravnost med narodi	,851	5,447	,648
	dobra hrana in pijača	,910	5,299	,647
5	slo - samo Slovenci	,868	9,587	,644
	poštenost	,833	5,166	,608
	enakopravnost med narodi	,849	5,166	,607
	dobra hrana in pijača	,906	4,559	,602
	vera v boga	,985	4,313	,600
6	slo - samo Slovenci	,860	9,952	,602
	poštenost	,832	5,190	,565
	enakopravnost med narodi	,812	6,691	,577
	dobra hrana in pijača	,881	5,320	,566
	vera v boga	,940	5,851	,570
	modrost	,862	5,128	,564
7	slo - samo Slovenci	,777	6,018	,540
	poštenost	,832	5,209	,534
	enakopravnost med narodi	,812	6,707	,545
	dobra hrana in pijača	,861	3,776	,523
	vera v boga	,916	4,679	,530
	modrost	,799	6,578	,544
	ljubezen do domovine	,739	3,914	,524
	ljubezen do domovine	,739	3,914	,524

* Okrajšava za postavko iz vprašalnika Odnosa do priseljencev: Ljubše bi mi bilo, če bi v Sloveniji živeli samo Slovenci

Kot vidimo, so v model vključene naslednje spremenljivke, po vrstnem redu njihove diskriminativne vrednosti: slo-samo Slovenci, poštenost, enakopravnost med narodi, dobra hrana in pijača, vera v Boga, modrost in ljubezen do domovine. Prva spremenljivka je postavka iz vprašalnika Odnosa do priseljencev (v celoti se glasi: "Ljubše bi mi bilo, če bi v Sloveniji živeli samo Slovenci"), druge pa so vrednote. Preglednica 9 prikazuje standardizirane koeficiente kanonične diskriminantne funkcije, preglednica 10 pa centroide skupin pri treh pomembnih diskriminantnih funkcijah, ki nam omogočajo ustrezno interpretacijo koeficientov diskriminantne funkcije. Kot vidimo iz preglednice 10, razlikuje prva diskriminantna funkcija zlasti med gimnazijkami in gimnazijci, medtem ko sta obe skupini srednješolcev nekako v zlati sredini; očitno gre tukaj za močan vpliv spola, vendar ne brez interakcije s smerjo šolanja. Druga diskriminantna funkcija razlikuje skupine glede na smer šole, tretja pa spet glede na spol.

Preglednica 9 kaže, da k razlikovanju med spoloma v gimnaziji (prva diskriminantna funkcija) prispevajo največ spremenljivke slo-samo Slovenci, enakopravnost med narodi (ti spremenljivki imata relativno višje vrednosti pri gimnazijkah in nižje pri gimnazijcih), vera v Boga in dobra hrana ter pijača (ti vrednoti relativno višje ocenjujejo gimnazijci). K razlikovanju med spoloma nasploh (tretja diskriminantna funkcija) pa največ prispevata vrednoti ljubezen do domovine (višje vrednosti pri gimnazijcih in srednješolcih) in poštenost (višje vrednosti pri gimnazijkah in srednješolkah). K razlikovanju glede na smer šole (druga diskriminantna funkcija) najbolj prispevajo vrednote enakopravnost med narodi, vera v Boga in ljubezen do domovine (višje vrednosti pri srednješolcih in srednješolkah in nižje pri gimnazijcih in gimnazijkah) in modrost (višje vrednosti pri gimnazijcih in gimnazijkah).

Preglednica 9

Standardizirani nerotirani in rotirani koeficienti kanonične diskriminantne funkcije

Standardizirani nerotirani in rotirani koeficienti kanonične diskriminantne funkcije	Funkcija					
	nerotirani koeficienti			rotirani koeficienti		
	1	2	3	1	2	3
slo - samo Slovenci	-,539	,132	,375	,665	-,076	,011
poštenost	-,213	,465	-,625	-,047	,237	-,771
vera v boga	,306	,382	-,379	-,331	,427	-,302
ljubezen do domovine	,402	,126	,555	,044	,362	,594
enakopravnost med narodi	,058	,652	,523	,450	,670	,225
dobra hrana in pijača	,437	,050	-,007	-,324	,238	,178
modrost	-,364	-,543	-,257	-,032	-,676	-,188

Preglednica 10

Centroidi skupin pri obeh pomembnih diskriminantnih funkcij

	Funkcija		
skupine	1	2	3
srednješolci	-,383	,427	,513
srednješolke	-,293	,721	-,451
gimnazijci	-,602	-,915	,263
gimnazijke	,752	-,304	-,367

Vrednote in postavke vprašalnika odnosa do priseljencev so torej tudi po podatkih diskriminantnih analiz bistveni dejavniki, ki prispeva k razlikam med raziskovanimi skupinami srednješolske mladine. Podobno kot lahko na podlagi regresijskih analiz napovemo, v kolikšni meri bodo razlike v vrednotnih usmeritvah vplivale na odnos do priseljencev, lahko na pogladi diskriminantnih analiz napovemo, v katero skupino sodi posameznik na podlagi njegovega odnosa do priseljencev in vrednotne usmeritve. Samo na podlagi sedmih izločenih diskriminativnih postavk lahko tako pravilno klasificiramo v skupine kar 57,3 odstotke vseh posameznikov. Če pa bi pri klasificiranju upoštevali vse postavke vprašalnika in lestvice vrednot, pa bi bila klasifikacija pravilna kar 92,4 odstotno.

Splošna diskusija

Rezultati naše raziskave so potrdili hipoteze, da so vrednotne usmeritve, spol in vrsta šole pomembno povezani z odnosom do priseljencev pri srednješolski mladini. Pokazalo se je, da so vrednote pomemben prediktor odnosa do priseljencev, vendar seveda ne vse v enaki meri. Po prediktorski moči izstopajo med posameznimi vrednotami ljubezen do domovine, enakost med ljudmi ter dobra hrana in pijača, med vrednotnimi kategorijami pa patriotske in demokratične vrednote. V tej ugotovitvi se rezultati regresijskih analiz v bistvenem ujemajo tudi z rezultati analiz variance in kovariance ter diskriminantnih analiz. Na podlagi informacije o vrednotni usmerjenosti srednješolske mladine lahko pojasnimo okrog 60 odstotkov variabilnosti v odnosu do priseljencev (45 odstotkov samo s petimi vrednotami). Z upoštevanjem tako vrednotne usmerjenosti kot odnosa do priseljencev lahko celo z 92,4 odstotno zanesljivostjo klasificiramo posameznike v skupine, definirane s spolom in vrsto šole (57,3 odstotno samo na podlagi informacije o sedmih spremenljivkah). Z vrednotno usmeritvijo lahko v veliki meri pojasnimo tudi povezavo med spolom in odnosom do priseljencev, a o tem več v nadaljevanju diskusije.

Kaj naj rečemo ob dejstvu, da je ljubezen do domovine, torej vodilna patriotska vrednota v tako močnem negativnem razmerju do odnosa do priseljencev (korelacija -0,512)? Je torej pozitiven odnos do priseljencev in pozitiven odnos do domovine nekaj, kar se izključuje v očeh velikega dela naše mladine (in najbrž tudi starejših, saj od koga naj mladi in njihovi vrstniki prevzamejo ta odnos)? Razmisliti je treba, kako naj vrednotna vzgoja uskladi eno z drugim, patriotsko naravnano in strpnost do priseljencev, saj je z vidika demokratične družbe zaželeno oboje. Seveda pa je treba poudariti, da sicer presenetljivo visoka korelacija -0,512 še zdaleč ne pomeni popolne korelacije. Še vedno je velik odstotek oseb, ki so zelo patriotsko usmerjene, hkrati pa imajo pozitiven odnos do priseljencev, kot je verjetno kar precej tudi oseb, ki niso patriotsko usmerjene, pa imajo negativne odnos.

Naši podatki se ujemajo z ugotovitvami, da imajo moški bolj negativna stališča do priseljencev kot ženske. Tu se nam ponuja več razlag, od sociopsiholoških do evolucijskih, vse pa imajo skupno obeležje v domnevi, da moški v večji meri občutijo priseljence (ki so tudi v večini moški) kot tekmece in konkurente. Tako se npr. zdi mogoče, da vidijo moški v priseljenicah potencialne konkurente v več pogledih, zlasti pa v boju za delovno mesto in v spolnem tekmovanju. Med šolajočo se mladino so moški danes v močnejšem precepu konkurence za zaposlitev in delovno mesto, saj se srečujejo z močnim pritiskom vrstnic, ki jih v šolski uspešnosti že prekašajo. V priseljenicah lahko vidijo še dodatni in nezaželeni vir konkurence.

Z evolucijsko psihološkega in biosociološkega vidika je možno misliti na odnos do priseljencev v kontekstu evolucijsko oblikovanih spolnih strategij. Moški zaznava druge

moške (tudi priseljene) kot rivala pri izbiri iz ženske množice potencialnih partnerjev, medtem ko predstavljajo ženskam moški sami takšno potencialno množico partnerjev. Tako bi lahko pričakovali negativna stališča moških do moške konkurence, v katero sodijo tudi priseljenci (stereotipi o priseljenicah takšna stališča še ojačujejo), na drugi strani pa tudi bistveno manj negativna stališča žensk do iste populacije. V skladu s to tezo bi lahko tudi pričakovali, da bo stališče do priseljencev pri ženskah, ki še iščejo partnerje, morda bolj pozitivno, kot pri tistih, ki so že v partnerskem odnosu.

Vendar menim, da lahko najdemo razlage za ugotovljene razlike v odnosu do priseljencev tudi v bolj splošnih značilnosti moške in ženske populacije. Odnos do priseljencev je povezan z vrednotami, zlasti s patriotskimi in demokratičnimi. Raziskave kažejo, da ženske bolj kot moški cenijo demokratične in socialne vrednote, za demokratične vrednote pa smo dokazali, da so pomemben moderator pri vplivu spola na odnos do priseljencev. Če pomislimo, da so demokratične vrednote tudi kazalec nedogmatizma, se vse kar lepo ujema z dejstvom, da je dogmatska miselnost pri moških bolj izrazita kot pri ženskah. Pozitivnejši odnos žensk do priseljencev je torej lahko tudi posledica bolj permissivnih, demokratičnih in nedogmatičnih prepričanj. Vendar lahko pomislimo, da so vrednotne orientacije in prepričanja tudi same do neke mere proizvod evolucijske selekcije: za moške je morda skupinsko kohezivna in konkurenčna naravnost stališč in vrednot del evolucijsko primernejše spolne strategije, medtem ko velja pri ženskah isto za bolj socialno in demokratično naravnana stališča in vrednote.

Razumljivo se tudi zdi, zakaj je odnos do priseljencev bolj pozitiven v gimnaziji kot v drugih srednjih šolah. Že nekaj časa je znano, da obstaja korelacija med stopnjo in smerjo izobrazbe na eni strani ter liberalizmom, dogmatizmom, etnocentrizmom in rasizmom na drugi. Bolj kot smo v povprečju izobraženi in bolj kot smo deležni humanistične izobrazbe, bolj smo v povprečju liberalni, nedogmatični ter tolerantni do drugih skupin. Vendar naša raziskava kaže, da razlik med obema vrstama šole v odnosu do priseljencev ne moremo v celoti razložiti z vrednotno usmerjenostjo in prepričanji. Kot so pokazali rezultati diskriminantne analize, lahko to razliko delno razložimo z dejstvom, da je v srednji strokovni šoli bolj izražena patriotska vrednotna usmerjenost, toda po parcializaciji tega vpliva ostaja vpliv vrste šole še vedno signifikanten (glej rezultate analize kovariance, preglednica 7). Plavzibilne se zdijo zato tudi še druge hipoteze, npr. da k negativnejšemu odnosu do priseljencev pri dijakih in dijakinjah strokovne šole svoje prispevajo tudi vzgojni in še zlasti vrstniški vplivi in da se ti dijaki in dijakinje čutijo bolj ogrožene v zaposlitvenih, kariernih in drugih pričakovanjih in da zato priseljence kot konkurenčni faktor bolj negativno ocenjujejo.

Zaključki

Rezultati naše raziskave so pokazali, da je odnos do priseljencev odvisen od vseh treh raziskovanih dejavnikov: vrednotne usmerjenosti, spola in vrste šole. Vrednotna usmerjenost je pomemben prediktor odnosa do priseljencev, največjo prediktivno moč imajo pri tem patriotske in demokratične vrednote (vrednota ljubezen do domovine je med vsemi vrednotami n vrednotnimi kategorijami najmočnejši prediktor). Odnos do priseljencev je bolj pozitiven pri ženski kot pri moški srednješolski populaciji, prav tako pa je bolj pozitiven pri dijakih/dijakinjah gimnazije kot dijakih/dijakinjah srednje strokovne šole. Med vplivom spola in vrste šole je pomembna interakcija: razlika med spoloma je bistveno bolj izražena v gimnaziji, razlika med vrstama šole pa pri ženski populaciji.

Ugotovljene razlike med spoloma lahko pripišemo moderatorskemu vplivu vrednot, medtem ko ostaja razlika med vrstama šole pomembna tudi brez tega vpliva. Vpliv

vrednot na odnos do priseljencev se zdi logičen, saj je ta odnos do neke mere vsebovan v vsebinskem obsegu nekaterih vrednotnih kategorij. Zlasti za patriotske in demokratske vrednote lahko rečemo, da kot generalne kategorije do neke mere pomensko implicirajo tudi odnos do priseljencev. Res pa je vpliv vrednot morda večji, kot običajno mislimo, tako vsaj kažejo naše regresijske analize.

Vpliv spola na odnos do priseljencev je možno povezati z razliko v vrednotnih orientacijah moških in žensk, poleg tega pa še z nizom psihosocialnih dejavnikov in celo z evolucijskimi faktorji, ki narekujejo večjo konkurenčno naravnost moške populacije. Tudi vpliv vrste šole na odnos do priseljencev lahko povežemo z različnimi vzročnimi dejavniki. Med njimi ima pomembno vlogo kakovost in humanistična usmerjenost izobraževanja, morda pa tudi drugi vzgojni ter vrstniški vplivi ter stopnja ogroženosti zaposlitvene in karierne perspektive.

Vrednote in odnos do priseljencev sta dejavnika, ki v veliki meri pojasnjevata razlike, ki nastopajo med srednješolsko mladino glede na spol in vrsto šole. Na podlagi informacij, ki naj jih dajeta ta dva dejavnika lahko z okrog 90 odstotno verjetnostjo klasificiramo mladostnike glede na spol in glede na vrsto šole.

Literatura

- Berk, L. E. (1989). *Child development*. Boston: Allyn & Bacon.
- Bodenhausen, G. V. (1988). Stereotypic biases in social decision making and memory: Testing process models of stereotype use. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 726-737.
- Brown, R. (1988). Intergroup Relations. In M. Hewstone et al.(eds) *Introduction to Social Psychology*. Oxford: Blackwell. pp. 381-410.
- Brown, R. (1995). *Prejudice: Its Social Psychology*. Oxford: Blackwell.
- Brown, R. (2000a). Social Identity Theory: past achievements, current problems and future challenges. *European Journal of Social Psychology*, 30, 745-778.
- Brown, R. (2000b). *Group Processes: Dynamics within and between groups*. Second Edition. Oxford: Blackwell.
- Brown, R. J., Condor, S., Matthews, A., Wade, G. & Williams, J. A. (1986). Explaining Intergroup Differentiation in an Industrial Organization. *Journal of Occupational Psychology*, Vol.59, pp273-286.
- Dovidio, J. F., Evans, N. in Tyler, R. B. (1986). Racial stereotypes: The contents of their cognitive representations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22, 22-37.
- Esses, V. M., Dovidio, J. F., Jackson, L. M. in Armstrong, T. L. (2001). The immigration dilemma: The role of perceived group competition, ethnic prejudice, and national identity. *Journal of Social Issues*, 57, 389-412.
- Finchilescu, G. (1988). Interracial contact in South Africa within the nursing context. *Journal of Applied Social Psychology*, 18, 1207-1221.
- Gaertner, S. L., Mann, J., Murrell, A., in Dovidio, J. F. (1989). Reducing intergroup bias: The benefits of recategorization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 239-249.
- Greenberg, J. in Pyszczynski, T. (1985). The effect of an overheard slur on evaluations of the target: How to spread the social disease. *Journal of Experimental Social Psychology*, 21, 61-72.
- Hacker, A. (Ed.). (1983). *Us: A statistical portrait of the American people*. New York: Penguin Books.
- Hamilton, D. L. in Gifford, R. K. (1976). Illusory correlation in interpersonal perception: A cognitive basis of stereotypic judgments. *Journal of Experimental Social Psychology*, 12, 392-407.
- Hamilton, D. L. in Trier, T. K. (1986). Stereotypes and stereotyping: An overview of the cognitive approach. V J. F. Dovidio in S. L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination and racism* (str. 127-163). Orlando: Academic Press.
- Higgins, E. T. in Bargh, J. A. (1987). Social cognition and social perception. *Annual Review of Psychology*, 38, 369-425.
- Križman, A. (2002). *Vrednote kot dejavniki nestrpnosti do tujcev. Diplomaska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

- Linville, P. W., Fischer, G. W. in Salovey, P. (1989). Perceived distributions of the characteristics of in-group and out-group members: Empirical evidence and a computer simulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 165-188.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, Vol.18, pp. 211-250.
- Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. Edited by G. Duveen. Cambridge: Polity.
- Musek, J. (1993). *Znanstvena podoba osebnosti*. Ljubljana: Educy.
- Musek, J. (1997). Personality stereotypes : psychological comprehension of stereotypes. V: Jezernik, B. (ur.), Muršič, R. (ur.). *Prejudices and stereotypes in the social sciences and humanities*, (Etnološka študijska, 5; 7), (Razprave Filozofske fakultete). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, str. 15-26.
- Musek, J. (1998). Political and religious adherence in relation to individual values. *Stud. psychol.*, 1998, 40, 1-2, str. 47-59.
- Musek, J. (2000). *Nova psihološka teorija vrednot*. Ljubljana: Educy.
- O'Sullivan, C. S. in Durso, F. T. (1984). Effects of schema-incongruent information on memory for stereotypical attributes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 55-70.
- Pettigrew, T. F. (1981). Extending the stereotype concept. V D. L. Hamilton (Ed.), *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior* (str. 303-331). Hillsdale: Erlbaum.
- Quattrone, G. A. (1986). On the perception of a group's variability. V S. Worchel in W. Ausin (Eds.), *The psychology of intergroup relations* (Vol. 2, str. 24-44). Chicago: Nelson Hall.
- Schaller, M. in Maas, A. (1989). Illusory correlation and social categorization: Toward an integration of motivational and cognitive factors in stereotype formation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 709-721.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. V M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, str. 1-65). Orlando: Academic Press.
- Schwartz, S. H. in Bilsky, W. (1987). Toward a psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550-562.
- Tajfel, H. (1969). Cognitive Aspects of Prejudice. *Journal of Social Issues*, Vol. 25, pp. 79-97.
- Tajfel, H. (1978). Intergroup Behaviour. In H. Tajfel & C. Fraser (eds) *Introducing Social Psychology*. Penguin. Chapters 16 & 17.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Ann. Rev. Psychol.*, 33, 1-39.
- Tajfel, H., Flament, C., Billig, M. G. & Bundy, R. P. (1971). Social Categorisation and Intergroup Behaviour. *European Journal of Social Psychology* Vol. 1, pp. 49-78.
- Turner, J. C. (1981). The Experimental Social Psychology of Intergroup Behaviour. In J. C. Turner & H. Giles (eds) *Intergroup Behaviour*. Oxford: Blackwell.
- Wyer, R. S. (1988). Social memory and social judgment. V P. R. Solomon, G. R. Goethals, C. M. Kelley in R. Stephens (Eds.), *Perspectives on memory research*. New York: Springer Verlag.